

UOT 372.857

Əliyənnağı Məhəmmədağı oğlu Məhərrəmov

*pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
<https://orcid.org/0009-0002-6752-7136>*

BIOLOGİYA FƏNLƏRİNİN TƏDRİSİ ZAMANI MÖVZULARIN TƏRBIYƏEDİCİ İMKANLARININ NƏZƏRƏ ALINMASI

Алияннагу Магомедтагу оглы Магеррамов

*доктор философии по педагогике, доцент
Азербайджанский Государственный Педагогический Университет*

УЧЕТ ВОСПИТАТЕЛЬНЫХ ВОЗМОЖНОСТЕЙ ТЕМ ПРИ ПРЕПОДАВАНИИ БИОЛОГИИ

Aliyannaghi Mahammadtaghi oglu Maharramov

*doctor of philosophy in pedagogy, assistant professor
Azerbaijan State Pedagogical University*

TAKING INTO ACCOUNT THE UPBRINGING OPPORTUNITIES OF TOPICS IN TEACHING BIOLOGY

Xülasə. Məqalədə əsaslandırılır ki, müasir dövrdə məktəblərimizin qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri fənlərin (biologiya) tədrisi prosesində geniş savada, intellektə malik gənclər yetişdirməklə bərabər mənəvi cəhətdən mükəmməl, hərtərəfli inkişaf etmiş, yüksək mədəniyyətə malik şəxsiyyət formalaşdırmaqdır. Biologiya müəllimi hazırlığında hərtərəfli, düzgün tərbiyənin verilməsi, elmi dünyagörüşünün formalaşdırılması vacibdir. Göstərilir ki, biologiya təlimi prosesində hər bir müəllim şagirdlərə bilik verməklə yanaşı proqram əsasında tərbiyənin əsaslarını da çatdırmalıdır. Bütün tərbiyə növləri eyni zamanda aparılmalı və bir-birini tamamlamalıdır.

Məqalədə biologiya fənləri şagirdlərə yurdumuzun fauna və florası haqqında bilik verməklə yanaşı, onları sevmək, qorumaq, vətənpərvərlik kimi hissələrin tərbiyə olunmasına geniş yer verilmişdir. Əsərdə xüsusilə olaraq göstərilir ki, mövzuya, onun mahiyyətinə müvafiq fəal təlim üsullarının düzgün seçilməsi təlimin tərbiyəedici vəzifəsinin səmərəliliyini artırır, onu daha da intensivləşdirir. Tədqiqatın əsası kimi göstərilir ki, biologiya müəllimi həm də tərbiyəçidir. Əsərdə biologiya müəlliminin tərbiyəçilik vəzifələri sistemləşdirilərək verilmişdir.

Açar sözlər: *təlim, tərbiyə, təfəkkür, dünyagörüşü, ekoloji tərbiyə, estetik tərbiyə, vətənpərvərlik tərbiyəsi, şəxsiyyətəyönümlülük, tərbiyəedici*

Резюме. В статье утверждается, что одной из основных задач, стоящих перед нашей школой на современном этапе, в процессе преподавания предметов (биологии), является воспитание молодежи с широким кругозором и интеллектом и формирование нравственно совершенной, всесторонне развитой, высококультурной личности. В подготовке учителей биологии важно обеспечить всестороннее, правильное образование и сформировать научное мировоззрение. Показано, что в процессе обучения биологии каждый учитель должен передавать знания учащимся, а также доносить основы образования на основе программы. Все виды образования должны осуществляться одновременно и дополнять друг друга.

В статье предмет биологии дает учащимся знания о животном и растительном мире нашей страны, а также воспитывает такие чувства, как любовь, защита и патриотизм. В работе специально указано, что правильный подбор активных методов обучения, соответствующих теме и ее сути, повышает эффективность учебной задачи обучения и делает ее еще более напряженной. Основой исследо-

вания является то, что учитель биологии является также воспитателем. В работе систематизированы воспитательные обязанности учителя биологии.

Ключевые слова: *обучение, воспитание, мышление, мировоззрение, экологическое воспитание, эстетическое воспитание, патриотическое воспитание, личностноориентированность, воспитательная*

Summary. It is argued in the article that one of the main tasks facing our schools in the modern era is to educate young people with broad knowledge and intelligence in the process of teaching subjects (biology) and to form morally perfect, comprehensively developed and highly cultured personalities. It is important to provide a comprehensive, correct education and to form a scientific worldview in biology teacher training. It is shown that in the process of teaching biology, each teacher should impart knowledge to the students as well as convey the basics of education based on the program. All types of education should be carried out simultaneously and complement each other.

In the article, biology subjects provide students with knowledge about the fauna and flora of our country, as well as education of feelings such as love, protection, and patriotism. It is specifically stated in the work that the correct selection of active training methods corresponding to the topic and its essence increases the efficiency of the educational task of training and makes it even more intense. The basis of the research is that the biology teacher is also an educator. In the work, the teaching duties of the biology teacher are systematized.

Key words: *training, education, thinking, outlook, ecological education, aesthetic education, patriotic education, personality orientation, educational*

Müasir dövrdə məktəb qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri tədris prosesində geniş savada, intellektə malik gənclər yetişdirməklə bərabər, mənəvi cəhətdən mükəmməl, hərtərəfli inkişaf etmiş, yüksək mədəniyyətə malik şəxsiyyət formalaşdırmaqdır. Deməli, ictimai inkişaf tələb edir ki, indiki müəllimlər nəinki ixtisas və elmi cəhətdən məlumatlı olmalı, həm də ictimai münasibətlərə, ictimai və əmək fəaliyyətinə elmi yaradıcılığa hazır olmalı, yüksək mənəvi, əqli, əxlaqi keyfiyyətlərə yiyələnmişdirlər. Bu mənada biologiya müəllimi hazırlığı respublikamızda yaxşılaşır, təlim və tərbiyə milli əsasda qurulur, biologiyanın tədrisinə aid yeni dərslilər yazılır, təkmilləşir. Əsas məsələ ondan ibarət olmalıdır ki, şagirdə verilən təlim (bioloji biliklər) və tərbiyə elmi xarakter daşımalı və hadisələri elmi dəlillər əsasında dərk etməlidirlər. Biologiya müəlliminin əsas vəzifəsi şagirdlərdə düzgün elmi təfəkkür yaratmaqdır. Biologiya müəllimi hazırlığında bütün tərbiyə elementləri: elmi dünyagörüşü, əmək tərbiyəsi, fiziki tərbiyə, estetik və etik tərbiyə, ekoloji tərbiyə, cinsi və gigiyenik tərbiyə eyni zamanda aparılmalı və biri-birini tamamlamalıdır. Şagirdlər məktəb illərində təbiət haqqında bioloji anlayışları öyrənirlər. Bu anlayışlar biologiya tədrisində (biologiya 6; 7; 8; 9; 10; 11-ci siniflər) genişlənir, təcrübələrdə sübut olunur, onlardan təfəkkür formalaşır və elmi dünyagörüşü yaranır. Elmi dünyagörüşü

nəticəsində şagirdlər təbiəti və onun qanunlarını düzgün dərk edir, onu sistemə salır [6, s.164].

Təbiət və cəmiyyət hadisələri materialist qanunlar əsasında dərk olunur. Dialektik metod hər şeyi inkişafda və hərəkətdə görür. Canlıların həyati prosesləri, onların sadədən mürəkkəbə, ibtidaidən aliyyə doğru inkişafının təkamül təlimi baxımından izahı dialektik materializmə əsaslanır. Canlı təbiətin inkişaf qanunlarını öyrənmək üçün əvvəlcə hüceyrə, orqan və orqanlar sistemi bütövlükdə bitki və heyvanın quruluşu, təbiətlə qarşılıqlı əlaqəsi öyrənilir [5, s.178].

Təlim prosesində hər bir müəllim bütün il boyu nəinki şagirdlərə bilik verməlidir, eyni zamanda, proqram əsasında şagirdlərə tərbiyənin əsaslarını öyrətməlidir. Bu baxımdan biologiya fənlərində mövzuların tədrisində geniş imkanlar vardır.

Təlimin tərbiyəedici vəzifəsinin başlıca əhəmiyyəti bundan ibarətdir ki, müəllim dərslər zamanı təlim prosesinin gedişindən asılı olmayaraq materialın məzmununda olan tərbiyəvi ünsürləri, mənaları üzə çıxarır və onları şagirdlərin şüuruna çatdırır. Mənəvi şüuru formalaşdırmaqla onlarda müəyyən müsbət keyfiyyətlərin tərbiyə olunmasına zəmin yaradır. Əslində təlim öz-özünə şagird şəxsiyyətinə müsbət təsir göstərə bilmir. Bu məsələ biologiya fənləri üzrə mövzuların məzmunundan və biologiya müəlliminin onu necə tədris etməsindən çox asılıdır.

Buna görə də hər bir müəllim keçdiyi mövzunun tərbiyəvi məqsədini aydın dərk etməli, mövzunun tərbiyəvi imkanlarını müəyyənləşdirməli və dərslərin gedişində onu reallaşdırmağı bacarmalıdır.

Ümumtəhsil məktəblərində tədris fənlərinin, o cümlədən biologiya fənlərinin xarakteri elədir ki, hər bir dərslərin özündə tərbiyəvi ünsürlər vardır. Lakin görkəmli rus pedaqoqu N.İ. Piroqovun belə bir fikrini yaddan çıxarmaq olmaz ki, bu ünsür çox zaman dərində olur və bəzən səthi, müşahidəçi üçün görünməz qalır. Bundan istifadə etməyən müəllim isə K.D. Uşinskinin dediyi kimi: “Uşaqlar üzərində ən başlıca və gerçək təsir vasitələrini itirmiş olur” [2, s.178]. Biologiya müəllimi mövzunu planlaşdırarkən, dərslə hazırlaşarkən onun təhsilverici vəzifəsi ilə yanaşı, tərbiyələndirici vəzifəsini də nəzərə almalı, özünün biliyindən, dünyagörüşündən istifadə etməklə, həmin tərbiyəvi imkanları (ekoloji, estetik, vətənpərvərlik, cinsi gigiyenik, əmək, iqtisadi, fiziki, mənəvi, əxlaqi) üzə çıxarmağı bacarmalı, şagirdlərdə qeyd etdiyimiz tərbiyəvi keyfiyyətləri aşılamağa çalışmalıdır. Görkəmli rus yazıçısı və pedaqoqu L.N. Tolstoy qeyd edirdi: “Əgər şagirdləri elmlə tərbiyə etmək istəyirsənsə, öz elmini sev və onu yaxşı bil. Belə olsa şagirdlər səni sevrələr, sən də onları tərbiyə edərsən: yox, əgər onları özün sevmirsənsə, şagirdlərini öyrənməyə nə qədər məcbur etsən də, sənə verdiyin elm onlara tərbiyəvi təsir göstərməyəcəkdir” [2, s.178].

Təbiət fənlərinin məzmunu dünyagörüşün formalaşmasında, şüurda dünyanın vahid mənzərəsinin yaranmasında və s. mühüm rol oynayır. Biologiya fənləri şagirdlərə yurdumuzun fauna və florası haqqında bilik verməklə yanaşı, onları sevmək, qorumaq, vətənpərvərlik kimi hissələrin tərbiyə olunmasına, estetik hissələrin formalaşmasına səbəb olur.

Təlimin tərbiyələndirici xarakter daşması və təlim prosesində yüksək tərbiyəvi nəticələr əldə etmək o qədər də asan məsələ deyildir. Məktəblərimizdə keçilən biologiya dərslərinin təhlili, aparılan müşahidələr bunu deməyə imkan verir ki, əksər biologiya müəllimləri bu işin öhdəsindən gələ bilmirlər, tərbiyəedici işi biologiya müəlliminin işi hesab etmirlər. Bu baxımdan dediyimiz məqsədə nail olmaq üçün təlim prosesində təhsilləndirici və tərbiyəedici funksiyaların vəhdətinə nail olmaq lazım gəlir.

Bu da biologiya müəllimindən geniş bilik və erudisiya, hərtərəfli hazırlıq tələb edir. Biologiya fənləri üzrə təlimin tərbiyəedici vəzifəsinin həyata keçirilməsi təlim üsullarının düzgün seçilməsi ilə sıx bağlıdır. Nəzərə almaq lazımdır ki, mövzuya, onun mahiyyətinə, məqsəd və vəzifələrinə müvafiq fəal təlim üsullarının düzgün seçilməsi təlimin tərbiyələndirici vəzifəsinin səmərəliliyini artırır, onu daha da intensivləşdirir. Eyni zamanda əlverişli təlim şəraitinin yaradılması və dərslərin emosionalı fonda keçilməsi də burada mühüm təsir imkanları yaradır.

Şəxsiyyətyönlü təhsilə nail olunması təlimin (biologiya) tərbiyələndirici vəzifəsinin müvəffəqiyyətlə yerinə yetirilməsi üçün əsas baza rolunu oynayır. O, şagirdin mövcud biliyinə, təcrübəsinə arxalanmaqla onun şəxsi keyfiyyətlərinin formalaşması və üzə çıxması üçün şərait yaradır, təfəkkürün inkişafına, yaradıcı, fəal, təşəbbüskar şəxsiyyətin təşəkkül tapmasına səbəb olur.

Biologiya fənlərini tədris edən müəllim həm də tərbiyəçidir. Onun tərbiyəçilik vəzifələrinə aşağıdakıları aid etmək olar [1]:

- biologiya tədrisinə maraq yaratmaq;
- canlı aləmə hümanist münasibət formalaşdırmaq;
- şagirdlərin bütün tərbiyə növlərini mənəvi, estetik, ekoloji, əmək, gigiyenik, cinsi, vətənpərvərlik, iqtisadi, fiziki, özünün və ətrafdaşlarının sağlamlığına düzgün yanaşma və s. həyata keçirir;
- yalnız biliyə yox, həm də hissələrə təsir etməyi bacarmaq;
- biologiyanın tədrisinin inkişafetdirici, tərbiyəedici vəzifəsinin əsas məqsədi – şagirdlərin hərtərəfli inkişafına nail olmaq [3, s.61].

Beləliklə, bütün vəzifə və metodlardan istifadə etməklə şagirdlərin təfəkkürünü tərbiyə etmək biologiya təliminin və müəllimin ən başlıca vəzifəsi olmalıdır.

1. Ümumtəhsil məktəblərində təbiət, biologiya fənlərinin inteqrativ şəkildə tədrisi şagirdlərin tərbiyəsində mühüm rol oynayır.

2. Gəldiyimiz nəticəyə əsasən deyə bilərik ki, biologiya fənlərinin tədrisində şagirdlərin inkişafını və tərbiyəsini, onların bu istiqamətdə şüurunu formalaşdırmaq üçün böyük imkanlar vardır. Bu imkanların müəyyənləşdirilməsi və

tədris prosesinə tətbiqi, təlimin yeni texnologiyalar əsasında qurulması dərslərin daha canlı və maraqlı olmasına, şagirdlərin tədris prosesinə marağının artmasına, onlarda yaradıcılıq, müstəqillik, fəallıq kimi keyfiyyətlərin formalaşmasına zəmin yaradır.

3. Şagirdlərin tərbiyə mədəniyyətinin formalaşdırılmasında maarifləndirmə, inkişafetdirmə, tərbiyə etmə, proqnozlaşdırma funksiyalarının vəhdətlə tətbiqi mühüm rol oynayır.

Müəllim məktəbdə bioloji təhsilin öyrədilməsi müddətində tərbiyəvi təlimin gedişini, elmi cəhətdən düzgün və plana uyğun olaraq hər bir kursun tədrisində işləməlidir [4, s.5].

Hərtərəfli inkişaf şəxsiyyətin yetişdirilməsi, kamil mütəxəssislərin hazırlanması, o cümlədən pedaqoji kadrların tərbiyəsi işi onların bilavasitə yüksək əqidəyə yiyələnmələri prosesi ilə sıx bağlı olaraq həyata keçirilir [7, s.78].

Problemənin aktuallığı. Təlim prosesində hər bir biologiya müəllimi il boyu şagirdlərə bilik verməklə yanaşı, eyni zamanda, tərbiyənin əsaslarını da öyrətməlidir. Biologiya fənlərində mövzuların tədrisində tərbiyənin verilməsi üçün geniş imkanlar var. Təlimin tərbiyəedici əhəmiyyəti bundan ibarətdir ki, müəllim dərslərin zamanı təlim prosesinin gedişindən asılı olmayaraq materialist məzmununda olan tərbiyəvi ünsürləri, mənalara üzə çıxarır və onları şagirdlərin şüuruna çatdırır. Biologiya müəllimi mövzunun tərbiyəvi məqsədini aydın dərk etməli, dərslərin gedişində onu şagirdlərə çatdırmağı bacarmalıdır.

Problemənin elmi yeniliyi. Biologiya müəllimi hazırlığında tərbiyənin bütün elementləri: elmi dünyagörüşü, estetik, ekoloji, əmək, fiziki, vətənpərvərlik və s. eyni zamanda aparılmalı və biri-birini tamamlamalıdır. Təlimin tərbiyəedici vəzifəsini müəllim yaradıcılıqla üzə çıxarmalı, şagirdlərinə çatdırmalıdır. Biologiya müəllimi təlim verməklə bərabər, həm də tərbiyəedəndir.

Problemənin praktik əhəmiyyəti. Biologiya müəllimi hazırlığında tərbiyə, onun elementləri geniş təhlil edilir, tövsiyə olunur ki, işin səmərəliliyi baxımından yazılacaq dərsləklərdə mövzuların tərbiyəvi tərəfləri qismən açıq şəkildə verilsin, bu istiqamətdə metodik ədəbiyyatlar çap olunaraq müəllimlərə çatdırılsın. Bütün bunlar biologiya müəllimi hazırlığına köməklik göstərəcəkdir.

Problemənin praktik əhəmiyyəti. Biologiya müəllimi hazırlığında tərbiyə, onun elementləri geniş təhlil edilir, tövsiyə olunur ki, işin səmərəliliyi baxımından yazılacaq dərsləklərdə mövzuların tərbiyəvi tərəfləri qismən açıq şəkildə verilsin, bu istiqamətdə metodik ədəbiyyatlar çap olunaraq müəllimlərə çatdırılsın. Bütün bunlar biologiya müəllimi hazırlığına köməklik göstərəcəkdir.

Ədəbiyyat:

1. Abbasov, A.N. Pedaqogika (müxtəsər konspekt və sxemlər) / A.N. Abbasov – Bakı: Mütərcim, 2007.
2. İlyasov, M.İ. Müəllimin pedaqoji ustalığı. / M.İ. İlyasov. – Bakı: Elm və təhsil, 2013, – 215 s.
3. Hacıyeva, G.N. Biologiyanın tədrisi metodikası. / G.N. Hacıyeva. – Bakı, 2019, – 358 s.
4. Hüseynov, Ə.M. Biologiyanın tədrisinin ümumi metodikası / Ə.M. Hüseynov, M.Ş. Babayev, Ə.M. Məhərrəmov. – Bakı, 2003, – 138 s.
5. Hüseynov, Ə.M. Orta məktəbdə biologiya tədrisinin nəzəri və metodik əsasları / Ə.M. Hüseynov. – Bakı, 2000, – 266 s.
6. Hüseynov, Ə.M. Biologiya tədrisinin elmi və metodik əsasları. / Ə.M. Hüseynov, Ə.M. Məhərrəmov. – Bakı, 2015, – 138 s.
7. Məhərrəmov, Ə.M. Azərbaycanda ali pedaqoji təhsilin inkişaf tarixindən. / Ə.M. Məhərrəmov. – Bakı, 1998, – 126 s.

E-mail: aliyannagi.maharramov@gmail.com
Rəyçilər: *biol.ü.fəls.dok., prof. Y.K. Əhmədov,*
biol.ü.fəls.dok. Q.M. Əliyev
Redaksiyaya daxil olub: 15.11.2022